
Asya Tipi Üretim Tarzı'na Veda

Yard. Doç. Dr. Suna Başak AVCILAR

Gazi Üniversitesi İİBF

Özet: Bundan otuz hatta kırk yıl kadar Önce Osmanlı toplum yapısı konusunda başlayan tartışma henüz sonuçlanmamıştır. Osmanlı toplum yapısı tartışmalarında yapının ne olmadığı (bu makalede sadece ATÜT olmadığı) belirlenmiş fakat ne olduğuna ilişkin henüz tatminkâr bir sonuca ulaşılamamıştır. Bu çalışma gerek akademik gerekse entelektüel ve ideolojik sebeplerle Osmanlı toplum yapısını açıklama gayreti içinde olanların, özellikle Osmanlı'yı ATÜT'le açıklama çabası sarf edenlerin ve ATÜT'ün teorik, empirik ve ideolojik açıdan sorgulanışının ele alındığı ATÜT'e veda yazısıdır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal yapı, ATÜT, Feodalite, Doğu Despotizmi

Giriş

Osmanlı toplum yapısı üzerinde daha önceleri yapılan tartışmalarda Osmanlı için "Feodal mi, Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) mı?" ikilemi, Türkiye'nin entelektüel gündeminin odak noktasını oluşturmaktaydı. Sencer Divitçioğlu'nun "Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu" adlı eseri, konuya farklı yerlerden bakanları farklı yönleriyle etkilemiştir.

bilig ♦ Yaz 2002 ♦ Sayı 22:1-28

ATÜT teorik içlemleriyle genel olarak Doğu toplumlarının (özel olarak da, Osmanlı toplumunun) Batı toplumlarından farklı olduğunu; Doğu'nun statik, Batı'nınsa dinamik süreçlerle belirlendiğini; bu yüzden de Asya'nın bir tarihi olamayacağı tezini getirmekteydi. Bu tez o yıllarda hem Marksist olmayı hem de Osmanlı'nın Batı'dan farklı bir yapısı olduğunu savunabilmeyi mümkün kıldığından cazip bir teorik dayanak olarak görülmüştür. Birçok kimseyi o yıllarda tarihsizlikten çok kendine özgünlük etkilemiştir. Divitçioğlu, Osmanlı toplum yapısının Avrupa feodalitesinden farklı olduğuna işaret ediyor; tımar sistemini feodal malikane sisteminden ayırıyor; sipahinin senyörden serfin reyayadan temelli olarak ayrıldığını bildiriyordu.

Batı'da Asya Toplumlarının çözümlenmesinde daha 1930'lu yıllarda ATÜT terk edilirken otuz yıl sonra ATÜT'ü Batı literatüründe keşfeden sosyal bilimcilerimiz kavramı Osmanlı için kullanmışlardır. Yine o yıllarda Ömer Lütfi Barkan bazı uyanlarda bulunmaktadır; ancak ATÜT'ün cazibesi her şeyin üstündedir. Daha sonra yapılan çalışmalar ATÜT'ün Ö.L. Barkan'ın deyişiyle 'müşahhas tarihi realite' ye tekabül etmediğini göstermiş ve ATÜT'ün deneysel teorik ve ideolojik açıdan geçerliliği sorgulanmıştır. İşte bu çalışma gerek akademik gerekse entelektüel ve ideolojik sebeplerle Osmanlı toplum yapısına duyulan ilginin ve Osmanlıyı ATÜT'le açıklama çabası sarf edenlerin ele alındığı ATÜT'e veda yazısıdır.

Osmanlı Toplum Yapısı ile İlgili Farklı Çözümlemeler

Akademik olduğu kadar entelektüel ve ideolojik sebeplerle Osmanlı Devleti ve toplumu üzerine yapılmış inceleme ve araştırmalardan oluşan dikkate değer bir literatür mevcuttur.

Literatürde yer alan ve her biri farklı teori ve metodolojiye dayanan bu çalışmaları bir sınıflandırmaya tabii tutmak bize değerlendirme¹ kolaylığı sunacaktır. Bu tasnifi vermeden önce belirtmek istediğimiz birkaç husus var. Literatürde Osmanlı toplum yapısı ile ilgili farklı çözümlemelerin sınıflandırılmasına ilişkin başlıca iki çalışma vardır. Bunlardan ilki M. Sencer'e ait olup, kendisi Osmanlıyı ATÜT'le açıklamanın uygun olacağını belirtirken; diğeri H. Berktaş'a aittir ve kendisi sonuçta Osmanlıyı feodalizmle açıklar.

Bu iki temel çalışmanın ve birkaç makalenin dışındaki çalışmalarda, Osmanlı toplum yapısı ile ilgili farklı çözümlerinin sınıflandırması bir iki sayfa veya paragrafa sınırlıdır. Bu sınıflandırmaların bazılarında ise katılmak mümkün değildir. Mesela E. Kongar'a göre (1981:309–311) bu konuda ikili tasnif yeterlidir. Kongar "Feodalizm" ve "kendine Özgü" ayrımını yaparak ilkinin temsilcisi olarak sadece M. Kıray'ı göstermekle yetinir. Osmanlı'nın kendine özgü bir toplumsal yapıya sahip olduğunu savunanlar arasında da S. Divitçioğlu'nu, Ş. Mardin'i, M. Sencer'i, H. Çin'i, M. Doğan'ı aynı başlık altında ele alır. Hâlbuki bu sosyal bilimcilerimizi aynı başlık altında değerlendirmek mümkün değildir. Çünkü M. Sencer ve S. Divitçioğlu ATÜT'ü savunurken H. Cin ve Ş. Mardin bunu söz konusu bile etmezler.

Ayrıca tüm bu çalışmalarda, çözümlerle ilgili belli bir zaman kesitinde ve sınırlı sayıda kişiler ele alınmış olduğu için, günümüz sosyal bilimcilerinin görüşlerine değinilmemiştir. Bu sosyal bilimcilerden konuya ilgili olarak fikrini değiştirenler olmuştur. Bunun dışında Osmanlı'da "kendine özgü bir toplum yapısı" olduğu hususunda tarihçilerin dışında onlarla aynı görüşü paylaşan sosyologlar yok farz edilmektedir. H. Berktaş ve M. Sencer özellikle Weber'den hareketle Osmanlı'yı çözümlen sosyal bilimcilerin görüşlerine hiç değinmemişlerdir. Literatürde farklı yönelişteki bu çalışmaların değerlendirilebilmesi için ortak bir zemine ihtiyaç vardır. Bu ortak zemin kullanılan teorik ve metodolojik yaklaşımdır. Bunlar belirlendiği takdirde bu tartışmaların ortak bir zemin üzerinde değerlendirilmesi kolaylaşacaktır.

Literatürde yer alan farklı yönelişteki çalışmalarda, en genel anlamıyla "kendine özgü oluş yaklaşımı" ile "Marksist tarih yaklaşımı" Osmanlı toplum yapısının değerlendirilmesinde iki ayrı uç olarak görülmektedir. 1933 ile 1960 yılları arasında Ö. L. Barkan ve H. Inalcık'ın yaptığı çalışmalarla şekillenmiş olan ve Osmanlı toplum yapısının kendine özgü olduğunu benimseyen ilk görüşe karşılık, 1960'larda Marksist tarih yorumculuğunun kazandığı canlılık ile "feodalizm" ve "ATÜT" tartışmaları gündeme gelmiştir. "Feodalizm" ve "ATÜT"ün dışında Osmanlı toplum yapısı ile ilgili tartışmalar "Doğu Despotizmi", "Dünya-Ekonomi Sistem Yaklaşımı", "Kerim Devlet", "Patrimonyalizm", "Prekapitalizm", "Prebendalizm", "Protofeodal", "Köylü Üretim Tarzı", "Vergisel Üretim Tarzı" gibi kavramlar çerçevesinde dönmüştür.

Osmanlı toplumsal yapısı ile ilgili bu kavramlar, ATÜT'ün Doğu toplumları bağlamında Osmanlı toplumsal yapısını çözümlemede teorik açıdan yetersiz, ampirik açıdan ise geçersiz olduğu tesbit edildikten² sonra ortaya çıkmıştır.

Sosyal bilimler tarihimizde Osmanlı toplum yapısının ne olduğu sorusu na ATÜT ve feodalizm cevabını verenlerden çok önce Osmanlı'nın kendi özgüne bir yapıda olduğu görüşü, 1930'lu yıllarda özellikle tarihçilerin yaptıkları çalışmalarla filizlenmeye başlamış ve günümüzde bazı sosyo loglar arasında da kabul görmüştür. Cevdet Paşa'dan bu yana Türk toplum tarihinin tabanına inerek araştırmalar yapan tarihçilerimiz, Türk sosyolojisinin gelişmesine sağlam bir zemin hazırlamışlardır. Ömer Lütfi Barkan, Mustafa Akdağ, Cengiz Orhonlu, Halil Inalcık, Tayyip Gökbilgin, Fuat Köprülü, Halil Sahillioğlu ilk akla gelenler olup, araştırmaları Osmanlı konusuna ışık tutmuşlardır.

Çağdaş Türk tarihi ve iktisat tarihi literatüründe klasik dönem olarak kabul edilen onbeş ve onaltıncı yüzyıllarda Osmanlı toplumunun feodal olmadığı görüşü genel kabul görmüştür (Berktaş 1983a: 2470). Werner'e göre de "Türk tarih yazımı Osmanlı İmparatorluğu'nda feodal bir üretim tarzının varlığını kuşkuyla karşılar" (1988:198). ATÜT tezi karşısında ise tarihçilerimiz sessiz kalmışlardır. Bize göre sessizliğin sebebi feodalizme verilen cevabın ATÜT için de geçerli olmasındandır. H. Cin ise meseleyi hukuki yönden ele alarak Osmanlı toplum yapısının kendine özgü olduğunu ortaya koyanlardandır³.

Osmanlı toplum yapısının kendine özgü olduğu mutabık olan sosyal bilimcilerimiz diğer yaklaşıma sahip olan sosyal bilimciler gibi tarihçilerin çalışmalarını temel alırlar fakat onlardan farklı sonuçlara ulaşırlar. Marksist yaklaşımda olanlar ekonomik faktör ve üretim ilişkileri ağırlıklı açıklamalar getirirken kendine özgü görüş yaklaşımında yer alanlar Weber'in iktidar, prestij, statü, hakimiyet kavramlarında hareketle Osmanlı'yı açıklamışlardır. S. Ülgener, Ş. Mardin, M. Heper, O. Türkođan, A. Kurtkan, B. Sezer, M. Erkal, C. Meriç, Ü. Meriç, A. Tabakoğlu, N. Vergin, A. Güner Sayar bu görüşün temsilcilerindendir.

Bu görüş H. Berktaş tarafından bir makalesinde "Partikularist Ottomanzizm⁴" terimiyle ifade edilirken başka bir çalışmasında "Dar Hukuksal Formalist Ekol⁵" ve "Sui Generis⁶" terimleriyle ifade edilmektedir. H. Berktaş'la aynı çizgide olan I. Üşür'de " Hukuki Siyasi Ölçüt⁷" terimini

kullanır. Biz bu gruba girenler için Ö. L. Barkan ve A. Tabakoğlu'nun deyişiyle "Nev-i Şahsına Münhasır"⁸ veya "Kendine Özgü Oluş" demeyi tercih ediyoruz.

Marksist Tarih Yaklaşımı

1960'lı yıllar ve hatta 1970'li yılların ortasına kadar Osmanlı devleti ve toplum yapısı Türk solunun ilgi odağında yer alır. Türk solu bu dönemde dünyayı değiştirmek projesine katılmak amacıyla yola çıkmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için ise, önce içinde yaşanılan toplumun analizi ve bunun için de var olan toplumun üstünde yükseldiği geçmiş ilişkileri yani Osmanlı'yı anlamak ve yorumlamak gerekiyordu. Bu sebeple Marksizmin temelinde yer alan değişimi gerçekleştirebilmek, 1960'lı yıllarda Osmanlı Türk solu için temel araştırma ve tartışma alanını teşkil etmiştir. 1960'lı yıllar Osmanlı tarihi çalışmaları için olduğu kadar sosyoloji açısından da oldukça önemlidir. Ü. Oskay'a göre (1990: 23), Türk solunun sosyolojiye merak sarması İsmail Hüsrev'e kadar götürülebilir. Ancak bu merak sarma asıl filizlerini 1960'ların ortalarında vermiştir. Yine bu yıllarda sol, Osmanlı toplum yapısına ışık tutan analizleri ile Ş. Mardin'den faydalanmıştır. Godelier'den S. Hilav'ın çevirileri, K. Tahir'in Osmanlı'ya ilişkin düşünce üretmeye başlaması hep bu döneme rastlamıştır. Farklı yaklaşımda olanlar yaptıkları çalışmalarla belli bir dönem kit malzeme ile de olsa bazı genel hükümlere varmaya çalışmışlardır. Araştırmalarda farklı yaklaşımlara sahip olanların gönderme yaptıkları şahısların ise aynı olduğunu görüyoruz. İncalcık, Barkan, Köprülü ve Akdağ'ın yanı sıra Gibb ve Bown, Hammer, Gibbons, Toynbee gibi yabancı tarihçilerin eserleri ana kaynağı oluşturmaktadır.

Marks'ın Atüt Kavramını Oluşturması

Marks'ın ATÜT'ü kavramsallaştırması, kavramın kendi tarihselliği göz önüne alınarak incelenmelidir. Marks'tan sonra Perry Anderson gibi yazarlar Batı'nın, tarih boyunca Asya'yı salt kendi toplumsal yapısını daha iyi anlamak amacıyla araştırdığını gösterdiler (1974:261). Marks'ın ATUT formülasyonu (Anderson 1974: 462-549) Aristoteles'e kadar uzanan Doğu-Batı karşılaştırmasına dayanır. Aristoteles'e göre Asya devletleri Avrupa'dakilere göre aşağı bir konumdadır, aykırı sesin çıkmadığı bu toplumlar despotik idareye katlanmak zorundadır. Aydınlanma Çağı'na gelindi-

ğinde Doğu-Batı düşüncesi sistematize edildi. Montesquieu, Doğu toplumlarını keyfi zorbalık ve değişmezlik terimleriyle tanımlayan ilk yazardır.

Kavramın geliştirilmesinde Marks, yukarıda sözü geçen düşünürlerin yanı sıra, Doğu'da seyahat eden Fransız doktoru François Bernier'in on sekizinci yüzyıl, "Travels Containing a Description of the Domination of the Great Moğol" adlı kitabından faydalanmıştır (Kazancıgil 1986: 178). Marks, Bernier'den hareketle Doğu'daki bütün olayların temelini toprakta özel mülkiyetin yokluğuna bağlayarak bunu Doğu cennetinin gerçek anahtarı olarak tanımlıyor. Engels'de Marks'la olan fikir alışverişlerinde kavramı daha da geliştirerek ATÜT'ü doğunun iklim şartları ve devletin bu çerçevedeki görevleriyle açıklıyor. Daha sonra Marks bir gazete makalesinde iklim ve bölgesel şartların, kanal ve su yolları ile yapılan yapay sulamanın doğu tarımının temeli olduğunu, tüm Asya'da kamu işleri için merkezi bir hükümetin şart olduğunu belirtecektir (Divitçioğlu 1981:17,18).

Özetle Turner'a göre (1991a: 27-28; 1991b: III) ATÜT'ün isim babası olan Marks'ın ATÜT'e (ATÜT'ün özelliklerinden birisi olarak ele aldığı Doğu Despotizmine) ilişkin düşüncelerinde, Montesquieu, ve Hegel'in etkisi kadar, Doğu'da kapitalist gelişmeye engel olan durağan ekonomik şartların varlığına dikkat çeken İngiliz klasik iktisatçı ve faydacı filozofların etkisi de vardır.

Atüt'ün Özellikleri

Teorik, ampirik ve ideolojik açıdan eleştirisine daha sonra yer verilecek olan ATÜT'ün genel özellikleri yedi noktada toplanabilir. Osmanlı toplum yapısını açıklamada kullanılan ATÜT yaklaşımı aşağıda görüleceği gibi, Doğu Despotizmi⁹ yaklaşımının birçok varsayımını da içinde taşımaktadır. Despotizmde vurgu, yönetenler ve kanun yokluğu yani üst yapısal unsurlar üzerinde odaklaşırken, ATÜT'de vurgu Doğu toplumlarındaki tabakalaşma düzeninin üretim biçimi yani altyapısal unsurlar üzerinedir.

1-Özel Mülkiyetin Yokluğu: Bu tip toplumların en önemli özelliği mülkiyetin müşterek ya da devlete ait olmasıdır. Kavramın geliştirilmesinde Marks, Engels'e yazdığı bir mektupta "Doğu'daki bütün olayların temelini toprakta özel mülkiyetin yokluğunda aramalıdır... Bu, Doğu cennetinin

gerçek anahtarıdır" (Divitçioğlu 1981:17) demektedir. Özel mülkiyetin yokluğunu oluşturan sebep ise, Asya'daki iklim ve karasal şartların yol açtığı, tarımsal işlerin yapılabilmesinin ancak devletin ön ayak olabileceği büyük ölçekli sulama tesisleri ile mümkün olabildiği bir üretim gerektirmesidir (Turner 1991a: 128; İslamoğlu 1991: 18). 2-Doğu Despotizmi: Marks Doğu despotizminin temelini toprağın devlet mülkiyetinde olmasına bağlamıştır. Toprak üzerinde özel mülkiyetin olmayışı, aynı zamanda devlete meydan okuyacak toprak sahibi bir sınıfın var olmayışını da açıklamaktadır. Bu yapı içinde ortak çıkarları olduğu halde bu sınıf çıkarlarını gerçekleştirecek sosyo-ekonomik bağlardan yoksun birbirinden yalıtılmış köy toplulukları despotik devletin otoritesine karşı çıkamıyorlardı (Kışlalı 1987:44-45, İslamoğlu 1991:18-19). Devlet-toplum ilişkileri açısından ATÜT'de küçük komünal yapılar üzerinde yer alan ve bunları kapsayan devlet (despot), son tahlilde bu özgün toplulukların babası rolünde ortaya çıkmaktadır (Poulantzas, 1992: 24). Fakat bu baba despot bir babadır. Çünkü artı değer büyük bir kısmını kendine ayırır ve yönetici sınıfın baskı aracı olmakla kalmayıp, aynı zamanda ekonomik sömürünün baş sorumlusu olan despotik bir devlettir (Anderson 1974:483).

3-Ara sınıfların yokluğu: ATÜT kavramının temellerinden birisi de "ara sınıfların"¹⁰ yokluğudur. Devlet ile kırsal taban arasında boşluk vardır. Devletin otoritesini sınırlayacak ara yapılar yani sınıfların bulunmaması aynı zamanda Asya'nın durgunluğu ve tarihsizliği açıklamalarına da temel teşkil etmektedir.

4-Kendi Kendine Yeterli ve Çevreden Soyutlanmış Köy Birimlerinin Varlığı: ATÜT'e temel niteliğini bağımsız köylü üretimi vermektedir. Kendi kendine yeterli köy birimlerinden oluşan bir kırsal toplumun varlığı ve devletin üzerine almış olduğu kamu işleri toprakta devlet mülkiyetini doğurmakta olup, kendini destekler köy topluluklarından elde edilen artık ürün devlete aktarılmaktadır (Divitçioğlu 1981: 24–27). 5-Genel Kölelik : Bu modelde toprağın tasarruf hakkına sahip olan birey, kölelik üretim tarzının "köle"sinden farklı olduğu gibi, feodal üretim tarzının "serf"inden de farklıdır. Bu iki üretim tarzında emek, üretim aracının kendisidir. ATÜT'de ise, birey, üretim aracı değildir, emek hürdür. Birey burada, toprağın tasarruf hakkına sahip olduğundan dolayı hür ise

de, topluluğun birliğini temsil edenin yani devletin "genelleşmiş kölesi"dir (Divitçioğlu 1981: 41). ATÜT'de üretici köylü devlete vergi biçiminde yolladığı artık-ürün, devletin tarımsal artığı toplamasını mümkün kılan ideolojik-hukuki aygıt ve Marks'ın "genel kölelik" diye adlandırdığı biçimde sistemde yerini almaktadır (İslamoğlu, Keyder 1977:56).

Batı'da Atüt Tartışmaları ve Türkiye'ye Yansımaları

Marksist gelenek içinde Osmanlı toplumunda feodal bir yapının varlığını ileri sürenlerin yanı sıra ATÜT'ün varlığını ileri sürenler ayrı bir grup oluşturmaktadır. Çatışmacı teoriyi benimseyenlerin Osmanlı toplum yapısını "feodalizm" kavramıyla çözümlemeye çalıştıkları güçlükler aynı teoriden hareket eden Türk sosyal bilimcilerinin bir kısmını ATÜT kavramını kullanmaya yöneltmiştir. Kavram 1960'lı yıllarda Osmanlı toplum yapısı tartışmalarına yeni bir canlılık kazandırmıştır. S. Hilav, S. Divitçioğlu, İ. Küçükömer ve M. Sencer ATÜT'çü yaklaşımın öncülerindendir. 1960'lı yılların özellikle ikinci yarısında yayımlanan çalışmalar konuya yeni bir boyut getirmiştir. Yaklaşımın daha sonraki ikinci dalgasını Ç: Keyder, H. İslamoğlu oluşturur. H. İslamoğlu daha sonra bu görüşünü değiştirmiştir. N.Ş. Kösemihal ve D. Ergun gibi konuya uzaktan ilgi duyanlar da olmuştur.

Türk sosyal bilimcileri içinde tek çizgili /Marksist /Çatışmacı tarih görüşü taraftarları, bu çizgiye uymayan toplumların yapısının açıklanışında ATÜT'le rahatlar, Batı'da "1931 Leningrad Konferansı, çoğu Avrupa toplumunun çözümlenmesinde ATÜT'ü reddetmiştir." (Turner 1984:62). Batı'da 1930'lu yıllarda ATÜT'ün bazı kesimlerde reddedilmesine karşılık, Batı Marksizminin kendini yenileme çabalarıyla 1960'larda ATÜT tartışmaları¹¹ yeniden gündeme gelmiştir (Timur 1989:35-36). Özellikle "1960'larm başında Fransa'da canlanan ATÜT tartışmaları kısa sürede... Türkiye'ye ulaşmıştır" (Toprak 1986:437). Türkiye'ye ulaşan bu dalganın edebiyat alanındaki temsilciliğini Kemal Tahir yaparken, akademik düzeyde S. Hilav, S. Divitçioğlu, İ. Küçükömer, M. Sencer ilk temsilciler olup, ATÜT' terimi ile sosyal bilimcilerimizi tanıştırmışlardır. 1960'h yıllarda ATÜT'ü Batı literatüründe keşfeden sosyal bilimcilerimiz kavramı Osmanlı toplum yapısının açıklanmasında kullanmaya başlamışlardır. Batı'da 1930'lu yıllarda tartışma konusu olan terim bizde 1960'h yıllarda konuşulmaya başlanmıştır.

Batı Marksizmi tartışmalarının odak noktasını ATÜT'ün evrensel gelişme aşamaları içinde sayılıp sayılamayacağı oluştururken, bizde 1960'lı yılların ikinci yarısında bu tartışmaların etkisiyle yeni bir döneme girilmiş ve bu dönemde tarihimizle ilgili Marksist yaklaşımlar Batı Marksizminin kendini yenileme çabalarında esinlenmiştir. Feodal olarak isimlendirilmesinde büyük güçlüklerle karşılaşılan Osmanlı toplumunun ATÜT'le isimlendirilip isimlendirilemeyeceği Türk entelektüelleri içinde hararetle tartışmalara yol açmış ve Osmanlı toplum yapısı ile ilgili tartışmaları yinelemiştir.

Osmanlı Toplum Yapısı Tartışmalarında Atüt'ün Yükselişi

ATÜT tartışmalarının yükselişinde iki önemli sebep vardır, ilki, toplumsal araştırmalardan çok daha fazla olan tarihi araştırmalarla, yani teke ait özelliklere önem veren bilgilerle, toplumsal araştırmalar birleşince ATÜT'çü yaklaşım birden önem kazanmıştır (Kıray 1982:118). İkinci sebep ise Feodalizm açıklamalarının yetersizliğidir. 1960 ve 1970'li yıllarda Osmanlı toplum yapısı üzerine yazılan eserlerin hemen hepsinde ATÜT'çü yaklaşımın bir muhasebesinin yapıldığı görülmektedir. Ünsal Oskay, 1970'lerin ikinci yarısında Kemal Tahir, Sencer Divitçioğlu ve Idris Küçükömer'in başlattığı bu akımın Birikim dergisinde odaklaştığını (1990:23) belirtir. Ancak Birikim dergisinden daha da önce 1960'lı yıllarda çıkan ve B. Boran, N. Berkes, D. Avcioğlu, C. Tanyol, S. Divitçioğlu gibi sosyal bilimcilerin de yazılarının yer aldığı¹² haftalık Yön gazetesinde ATÜT, önemli tartışmalara yol açmış ve sosyal bilimcilerimiz arasında konuyla ilgili önemli tartışmalar meydana getirmiştir. Özellikle D. Avcioğlu, S. Divitçioğlu'nu ATÜT'le ilgili sert bir dille eleştirerek kendisini bilimsel olmamakla suçlar. Türk solu kendi içinde ATÜT-feodal zıtlaşmasını yaşarken, Türk sağ her iki kavramı da eleştirir. Şimdi de Osmanlı'yı ATÜT bakış açısıyla irdeleyen belli başlı sosyal bilimcilerimizin görüşlerine yer vermek istiyoruz.

Osmanlı toplumunu ATÜT çerçevesi içinde ele alan ve sorunu derli toplu etkin bir biçimde ortaya koyan ilk eser S. Divitçioğlu'na aittir (İnalçık 1993:6; Kıray 1982:130; Sencer 1969: 73). İktisat tarihçisi olan, yerli ve yabancı çeşitli gazete ve dergilerde makaleleri yayınlanan S. Divitçioğlu (1993)¹³ bu alanda ilk olma özelliğine sahip Asya Üretim Tarzı ve Osman-

lı Toplumunu" adlı eserinde¹⁴ Osmanlı toplum yapısını klasik Marksist şemanın dışında görür.

Divitçioğlu'na göre (1981:154), idareci sınıf sermaye ve ticaretle ilgisi olmayan bir müsrifler kalabalığıdır. İmparatorlukta askeri tımar sistemi hâkimdir. Tımar sahibi ne toprağın mülkiyetine ne de tasarruf hakkına sahiptir. Tımar verasetle geçmez mutlak hakka sahip olan sultandır. Dolayısıyla Divitçioğlu, Osmanlı toplumunda toprağın devletin malı ve sipahinin de devletin temsilcisi olan bir memur olduğu sonucuna varır. O'na göre tımar sahipleriyle Orta çağdaki Avrupa senyörleri arasında bir paralellik kurup Osmanlı sisteminin klasik tipte bir feodal sistem olduğunu söylemek hatalıdır.

Divitçioğlu bu tesbitinden sonra Osmanlı toplumunu Asya Üretim Tarzıyla karşılaştırarak özetle şu sonuçlara varıyor (Divitçioğlu 1981:119-125);

1- Her İki Modelde Toprak Mülkiyeti: Marks, Asya üretim tarzında toprakların mülkiyeti hususunda bazen özel mülkiyetin yokluğu, bazen müşterek mülkiyet, bazen komün mülkiyeti, bazen de devlet mülkiyeti deyimlerini kullanmıştır. Osmanlı toplumunda ise topraklar miridir, murakabesi devlete aittir.

2- Her İki Modelde Sınıflaşma: Marks'a göre Asya tipi devlet birleştirici, ulu bir varlığa sahiptir. Halk ise genelleşmiş köledir. Osmanlı toplumunda, çoklukla kullanılan devlet ve sultan üstün otoriteyi temsil eder. Kullar ve ulema seçkin sınıfı oluşturur. Tabi ya da sömürülen sınıf asıl üretici olan reayadır.

3- Her İki Modelde Sınıf Çatışması: Asya toplumlarında hakim ve tabi sınıflar arasındaki sınıf çatışmasını üreticiler tarafından yaratılan artık-ürün gasp edilme şekli belirler. Artık ürün vergi, haraç ve angarya olarak devlete geçer. Osmanlı toplumunda reaya tarafından yaratılan artık ürün, mükemmel bir vergi sistemi yoluyla devlete ve sipahiye geçer. Angarya genelleşmiştir. Devlet artık ürünü kendi keyfince kullanmakta serbesttir.

4- Her İki Modelde devletin Yaptığı Kamu İşleri : Asya üretim tarzında devlet kamu işleri yapmakla görevlidir. Osmanlı toplumunda da kamu işleri ve hizmetleri devlet ve devleti temsil eden hakim sınıf tarafından yapılır.

5- Her İki Modelde Köy Üretim Şekli: Asya üretim tarzında köy ekonomisi tarım ile el sanatları arasındaki iş bölümünü oldukça gelişmiş oldu-

ğu bundan dolayı kendini destekler karakterli bir ekonomidir. Osmanlı ekonomisinde köyün kendini destekler olduğu muhakkaktır.

6- Her İki Modelde Köy ve Şehir İş Bölümü : Asya üretim tarzında şehir ve köy farklılaşmamıştır. Osmanlı ekonomisinde ise ikili ekonomi belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Bir yandan gelişmiş şehirler, öte yandan köylü ekonomilerinin hâkim olduğu bir kır kesimi vardır. Şehir ve köy birbirlerinden kopmuştur.

7- Her İki Modelde Durağan Hal : Marks'a göre Asya üretim tarzında ekonomi, bir yandan kendini destekler köy ekonomilerinin varlığı, öte yandan devletin yaptığı kamu işleri dolayısıyla içten dinamikten yoksun, sağlam ve dayanaklı durağan ekonomiler halindedir. Osmanlı toplumunda ise hâkim sınıf yapmak zorunda olduğu kamu işleri içinde hiç biri üretken yatırım değildir.

Divitçioğlu birinci, ikinci ve üçüncü başlıklar altında belirtilen hususlarda ise farklılık olduğundan bahsederek Osmanlı toplumunun Asya üretim tarzına yaklaştığı sonucuna varıyor. S. Divitçioğlu mülkiyet biçimi, köy ile kent arasındaki işbölümünü ele alarak Osmanlılarda ATÜT' paralelinde bir ekonomik model tasarılmaktadır.

S. Divitçioğlu'nun yanı sıra ATÜT konusunu ilk işleyenler arasında adını sayacaklarımızdan birisi de Selahattin Hilav'dır. S. Hilav "Asya Tipi Üretim Nedir? Yön 18 Şubat 1966 yazısıyla konuyu açıyor" (Kıray 1982:130). Yazar ve çevirmen olan (1928) dergi ve gazetelerde deneme ve inceleme yazılarıyla tanınan S. Hilav¹⁵, bu konuda yazdığı yazı ve çevirileriyle konuya ilgi uyandırmıştır (Sencer 1969:73). K. Marks'ın "Şark Meselesi", E Engels'in "Sosyalist Düşüncenin Gelişmesi" (1964), Henri Lefebvre'nin "Marks'ın Sosyolojisi" (1968) adlı çalışmalarını çevirerek konuyu odak noktası haline getirmiştir. Ayrıca ATÜT'le ilgili çeşitli makaleleri bulunmaktadır. Yine bu konuda ilkler arasında zikredebileceklerimizden birisi de İdris Küçükömer ve Muzaffer Sencer'dir. İktisatçı olan İdris Küçükömer Osmanlı'dan "Asyagil Tımarlı Üretim Biçimi" (1977:28) terimiyle söz eder. Ona göre (1969:11-28) Osmanlı'nın tarihi oluşumu içinde bir sınıf yapısı oluşmamıştır. Ne alt gruplar, ne de yönetici bürokratlar sınıfa dönüşebilmiştir. Yönetici bürokratların elde ettikleri ürün, üretim araçları sahipliğini sağlamaya ve yatırıma kullanılmamış, tüketime gitmiştir. Ayrıca toplumun tüm katlarından yönetici gruba girip orada rütbe alabilme yolu açıktır. Osmanlı üretim ilişkilerinin mer-

keziliği, batıdaki gibi otonom tüccar şehirlerinin ortaya çıkmasını engellemiştir.

M. Sencer ise ATÜT kavramının batı yazımında gereğince işlemediğini, bunun sebebinin ise ATÜT'ün batı evrim şemasının dışında kaldığını belirtir. Bizde ise ATÜT kavramının amaçlı ya da amaçsız saptırılıp yozlaştırıldığını bu nedenle kavramın yeterince geliştirilemediğine değinir. Ona göre (1969:377)feodal kökenden üretilen bir tarihle ATÜT'ten üretilen bir tarihten günümüze aktarılacak kalıtlar çok değişiktir. ATÜT odaklı bir tarih bakışının, bugüne değin feodal gözlükle bir türlü seçilemeyen gerçekleri gün ışığına çıkarabilmekte yardımcı olacağına kuşku yoktur. Feodal tarih yaklaşımıyla çözümünde güçlük çektiğimiz sorunların ATÜT' yaklaşımıyla doğru konarak cevaplama ihtimali çok daha yüksektir. Bu sebeple ATÜT kavramı yeterince geliştirilip açıklandığı takdirde Osmanlı toplum yapısını açıklayacak en iyi teorik bağlamdır. ATÜT'ü benimseyenlerin akademik çevrede yer aldıklarını görmekteyiz. Şimdi ele alacağımız Huricihan İslamoğlu ve Çağlar Keyder de üniversitedendir.H. İslamoğlu ve Ç. Keyder, özellikle Osmanlı'nın toplumsal kuruluşunda egemen üretim tarzının ATÜT olduğu, bu görüşe karşı ileri sürülen merkezi feodalizm görüşünün ise yetersiz olduğunu (İslamoğlu, Keyder 1977:56) belirtirler. Birlikte yazdıkları makalelerinde¹⁶ tarih yazımının gelişme şekli ve yönünü çizmek amacının yanı sıra, ATÜT kavramının salt teorik tartışmanın ötesinde nasıl kullanılabileceğini anlatmaktadır.

Makalenin Osmanlı tarihini araştıran ve okuyanların kullanabilecekleri kavramsal bir çerçeveyi geliştirmek amacıyla yazıldığını belirten Ç. Keyder'e göre (1983:108-126) Osmanlı tarihi Asya Tipi Üretim Tarzının hakim tarz olduğu bir dünya imparatorluğundan, kapitalist dünya* ekonomisi içinde geçişi anlatacak biçimde yazılmalı. Ona göre Osmanlı toplumsal kuruluşunda egemen üretim tarzı ATÜT'tür. Bu toplumsal kuruluş sonraki dönemlerinde feodalleşmiş bölgeleri de kapsar.; ama bu bölgeler ATÜT'ün devlette somutlaşan egemen sınıfın kendilerine yüklediği iş bölümüne tabi olurlar.

Buraya kadar ele aldığımız sosyal bilimcilerimiz Osmanlı'yı asıl ilgi alanlarında tutarak bu konuda yoğunlaşmışlardır. Şimdi kısaca ele alacağımız son iki sosyal bilimcimiz özellikle Osmanlı üzerinde yoğunlaşmış olmayıp, tartışmalara dışardan ilgi duyarak eserlerinde birkaç paragraf ya da

cümleyle de olsa konuya değinmişlerdir. Doğan Ergun ve Nurettin Şazi Kösemihal konuya dışardan ilgi duyanlardır.

Sosyologlarımızdan D. Ergun ATÜT nitelemesini Osmanlı toplumu için uygun bulanlardandır. Ona göre (1984:163-164) özellikle 1960 yılından beri ülkemizde yayınlanan bazı kitaplarda ileri sürülen bazı düşünceler son derece yanlış ve yetersizdir. Çünkü kendi tarihi ve ekonomik gerçeklerimizi açıklamak için ilmi araştırmalar yapmadan yani olgulara dayanmadan ya da pek az olguya dayanarak açıklamalar yapılmaktadır. Bunlar en bilimsel yöntem olan diyalektik yöntemi bildikleri halde, onu kendi tarihi ve toplumsal gerçeğimize uygulamadan yani derin ilmi araştırmalar yapmadan ya da en çok olguyu açıklayabilecek varsayım kurup araştırma yapmadan, o yöntemin açıkladığı bazı batı toplumlarının belirleyici kalıplarına kendi özel tarihi ve toplumsal gerçeğimizi zorlayarak sığdırmaya çalışmaktadırlar. Bu hem tembellik hem de siyaseti ilmi gerçeğin önüne geçirenlerin çalışmalarıdır,

Türk tarihi ve toplum üzerine yapılan araştırmaların yetersizliğine daha sonraki sayfalarda da değinen D. Ergun'a göre (1984:165-166) yapılan bu araştırmalar içinde Kemal Tahir'in Türk toplumu ile ilgili düşünceleri çok önemlidir. O tarihi evrim içinde Türk toplum yapısını açıklamak için, klasik tarihi maddeciliğin, ya da ancak Avrupa'yı açıklayabilen tarihi maddeciliğin yeterli olmadığını ileri sürmektedir. Ve özellikle Kemal Tahir Türk toplumunun tarihini incelemek için batı gelişme çizgisinin dışında yer alan başka bir üretim biçimi açısının yani ATÜT kavramına yakın bir kavramın "bir varsayım değeri taşıması" gerektiğini ileri sürmektedir. Kemal Tahir'in bu açıklamasından yola çıkan D. Ergun, Türk toplumunun tarihini daha doğrusu, Türk toplumundaki sınıflaşmayı açıklayabilmek için K. Tahir'in düşüncesi doğrultusunda kurulacak varsayımın, başka varsayımlara oranla en çok olguyu açıklayabilen ve gerçeği akla dayanan bir biçimde kavramamızı sağlayan bir varsayım olacağı inancında olduğunu belirtir.

Kemal Tahir'in kaleme alınmış sohbetlerinde sık sık Osmanlı'nın Batı'dan farklı olduğuna dair tesbitlere rastlamak mümkün. Bu fark o kadar barizdir ki "Bizi ters çevirdikleri zaman Batı, Batıyı ters çevirdikleri zaman biz çıkarız" (Bozdağ 1980:139). Her açıdan iki toplum birbirinden farklıdır.¹⁷ Oskay, K. Tahir'in iki toplum arasındaki farkı vurgulamasının bizim onu ATÜT'çüler arasında zikretmemizi engellemesi gerektiğini belir-

tir. Ona göre (1990: 23-24), K. Tahir'in kendi ATÜT'cü açıklama girişimlerine ters düşen Devlet Ana'daki "rahman devlet" anlayışı K. Tahir'in¹⁸ yanlış anlaşılmasına sebebiyet vermiştir.

Ünsal Oskay'ın bu açıklamasına karşın H. Berktaş, K. Tahir için "bize ATÜT'cü olmaktan çok sui generis'çi gözükyor" (Berktaş 1989,292) diyerek tereddüdünü belirtir ve bu konuda kesin bir ifade kullanmaktan kaçınır. Biz de K. Tahir'i ATÜT' grubu içinde andık. K. Tahir'in ilk çalışmalarında ideolojik ortamın da etkisiyle Osmanlı'yı belli kalıplara sığdırmaya çalıştığını, fakat daha sonra sık sık Osmanlı'nın özgünlüğünü vurguladığını söyleyebiliriz.¹⁹

N. Şazi Kösemihal'in ise, D. Avcioğlu'na ait "Türkiye'ni Düzeni" adlı eseri tahlilinde Osmanlı'nın ATÜT'e bağlı olduğu konusunda karar kıldığını görüyoruz. Kösemihal'e göre (1969, 7-8), imparatorluğun kalkınmamasında ve geri kalmasında Avcioğlu'nun belirttiği, batı kapitalizminin ve emperyalizminin etkisi kadar Avcioğlu'nun sözünü etmediği, ATÜT'e bağlı oluşumuzun, İslam uygarlığına girmemizin ve Osmanlıların milli burjuva sınıfının doğmasını engellemesinin de etki oranı büyüktür. Kösemihal, Osmanlı'nın ATÜT'e bağlı olduğu düşüncesinin henüz teori, varsayım düzeyini aşmadığını belirtmekle birlikte ATÜT'e bağlılığı bir faktör olarak belirtir.²⁰

Üniversite çevresi dışında yer alan ve Osmanlı tarihine Marksist bir yorum getirerek ATÜT'ü kullanan Hikmet Kıvılcımlı'dır²¹ Askeri tıbbiyeyi bitiren, siyaset adamı ve yazar olan Kıvılcımlı (1902-1971) Marks ve Engels'in çeşitli eserlerini yayınlamış, Tarihsel Maddecilik Yayınevini kurmuştur. Bir çok eseri bulunan Türk Solu Dergisi ile Aydınlık Gazetesi'nde de yazıları çıkan Kıvılcımlı'nın konumuzla ilgili olarak "Osmanlı Tarihinin Maddesi" adlı eseri bulunmaktadır. Eserde Marks'ın teorisi kullanılarak, Osmanlı'nın toplum yapısı tahlil edilir ve çeşitli tabakalar tek tek ele alınır.²² Kıvılcımlı (1974:33-37) ATÜT'e duyduğu yakınlığı üstü kapalı bir tarzda da olsa ifade eder. Osmanlı toplum yapısını Marksist bir yorumla çözümleme iddiasında bulunan iktisatçı ve sosyologların yanı sıra bir siyaset adamı da böylelikle yerini almış olur.

Atüt'ün Teorik, Empirik ve İdeolojik Açından Sorgulanışı

Osmanlı toplum yapısı ile ilgili tartışmalar bizi "benzerlikler mi yoksa farklılıklar mı ön plana çıkarılmalı?" problemine getirir. Osmanlı'nın

"kendine özgü bir toplum yapısı" olduğunu vurgulayanlar farklılıkları Marksist bakış açısına sahip olanlar benzerlikleri ön planda tutmuşlardır. Marksist bakış açılı ve benzerlikler konusunda ısrarlı olanlardan D. Avcıoğlu, H. Kıvılcımlı, D. Perinçek gibi Osmanlı'yı inceleyen bir dönem araştırmacılarının aynı zamanda siyasi parti mensubu, fikir babası olduğu da unutulmamalıdır. Bunlar legal ya da illegal faaliyet gösteren parti liderleri arasında yer alan isimler olup, asıl amaçları dünyayı ve Türkiye'yi değiştirecek projeler üretmektir.

Benzerlikler konusunda ısrarlı olanlardan M: Sencer, H. Berktaş ve İ. Üşür'ün aynı çizgide olduklarını görüyoruz. Her üçü de Ö. L. Barkan ve akademik ottomanistleri eleştirirken sözbirliği etmişçesine Ö. L. Barkan'ın şu satırlarını ele alırlar.

"Bir tarihçi için bilhassa lazım gelen nokta bir içtimaiyatçı gibi umumi ve bir kaç dereceli tecridlerle ulaşılabilecek müşahadeler değil, umumi kamuniyet ve te kamül istikametlerinin zamana ve yere ait hususiyetlerinin muayyen tarihi şartların tesiri altında aldıkları hususi şekillerdir." (Sencer 1984:26; Berktaş 1983a:2470; Üşür 1992:469-470)

Bu satırlardan sonra M. Sencer ATÜT'de H. Berktaş ve İ. Üşür feodalizmde karar kılarak, izlenen metodun klasik tarihçi metodu olduğunu, yapının temellerini ortaya koyarak soyutlamalara gitmekten çok, malzemenin sonsuz zenginliği içinde farklılıkların ön plana çıkartılarak, tipleştirilmelere gidilemediğini belirtirler. Bu sosyal bilimcilerimiz genel tipleştirmeler uğruna özeline göz ardı edilmesini göze alırlar. Yani benzerlikler"" uğruna farklılıklar önemsiz sayılır.

Osmanlı'da feodal tezini savunanlar genelcilik ve Osmanlı'nın özgül yönleriyle ilgilenmemek hatasına düşerken ATÜT taraftarları bu özgüllüğü batıdan çıkan kavramla açıklama çabası içine düşmüşlerdir. ATÜT ve Doğu Despotizmi gibi batılı kavramlarla Osmanlı'yı açıklama çabası içinde olanlar, İ. Ortaylı'ya göre (1978a:126), birbirinden farklı görülseler de temelde; merkeziyetçi devlet, sınıfsal farklılaşmanın olmaması, merkezi devletin kendine özgü örgütlenmesi ve toplam artı ürüne el koyması, artı ürüne el koymanın değişmeyi engellediği durağan bir toplum yapısı yarattığı noktasındaki tezler üzerinde fikir yürütmektedirler. İ. Ortaylı <1978b: 123-124), şehir-köy ilişkileri, sermaye birikimi ve şehirlerin sınıfsal yapısı iyice bilinmeden bu konu üzerinde hüküm vermenin güç olduğunu, köyün otarşik (içine kapalı, kendini destekler) yapıya olma-

sı niteliğinin tüm tarımsal toplumlarda görülebileceğini, köylerin kapalı ekonomi düzeninden kurtulmasının Avrupa feodalitesinde dahi, çok sonradan çözülme içine girdiğini açıklayarak, aslında Marks'ın bile çok emin olmadığı ATÜT'ün Osmanlı toplumuna uygulanamayacağını belirtir. ATÜT'ün Osmanlı toplum yapısının çözümlenmesinde kullanılması savunucularını bile oldukça zorlamıştır. Nitekim

"İktisadi temel, değişik toplumsal yapı şartlarından dolayı Avrupa Feodalitesini yaratırken, başka toplumsal şartlar Osmanlı toplumunda, diyelim, Asya Üretim Tarzını yaratmış ohbilir...Osmanlı toplumunda sınıfların aldığı şekil, birleşim ve sınıflar arasındaki ilişkiler Avrupa Feodalitesinden çok, Asya üretim tarzına yaklaşılmaktadır" (Divitçioğlu 1981:134-135)

Şeklindeki satırlarda görüldüğü gibi S. Divitçioğlu'nun ilgili eserinin bir çok yerinde kullandığı "ATÜT'e benziyor", "yaklaşılmaktadır", "onu andırıyor", "feodal sistemden farklı görünüyor" gibi ifadeler konuyla ilgili tereddütleri ortaya çıkarmaktadır. Osmanlı toplum düzeni ve ATÜT arasındaki farklılıklar ve çelişki Sencer Divitçioğlu'nu kesinlikten ziyade ifadeyi yumuşatmak zorunluluğu içine itmiştir.

ATÜT taraftarlarıyla ilgili olarak bir de araştırma yöntemleri üzerinde durmak gerekir. Y. Sertel'in (1977:76) S. Divitçioğlu'na eleştirisi şu şekildedir: S. Divitçioğlu²³ çalışmasına Marks'm Asya ülkeleri ile ilgili olarak birkaç gözlemini temel alıp bir ATÜT sistemi kuruyor. Bu katı şemadan yola çıkarak Osmanlı toplum yapısını araştırıyor. Benzeşim noktalarını bulmak için nesnel gerçekliği oldukça zorluyor. İmparatorlukta toprağın özel mülkiyetinin olmayışını mutlak olarak kabul ediyor. Yeterli bir açıklıkla ortaya koymadan, Osmanlı toplumunda Asya tipi kendi kendine yeterli köylerin ağır bastığında ısrar ediyor.

Bu konuda S. Akşin'de (1990:42,43) toplumun değişmezliğini ve durağanlığını kabul eden ATÜT'ün diyalektik gelişmeyi öngören Marksizme aykırı düştüğü için kabul edilemez olduğunun altını çizerek, ATÜT'de devletin üstlendiği işlerin sadece sulama ile sınırlı tutulduğu halbuki Osmanlı toplumuna devletin gerçekleştirdiği fonksiyonların çok yönlü olduğunu dile getirmektedir.

Baykan Sezer ise Asya'daki su boyu ovaları ve bozkır uygarlıkları ile ilgili çalışmanın sonucunda Osmanlı'nın ATÜT olarak nitelendirilmesinde dikkatli olunması gerektiğini belirtir. 0(1979:5-6)' na göre Osmanlı'da feodalizmin yokluğu ATÜT'ün olmasını gerektirmez. Çünkü ATÜT'deki

geniş sulama işlerine tekabül edebilecek bir ekonomik görevi Osmanlı devleti yüklenmemiştir. Ayrıca Osmanlı ekonomik teşkilatlanmayı yönetimi altındaki halklara bırakmış ve belirleyici bir rol oynamamıştır. ATÜT tüm Asya toplumlarını kapsamamaktadır.

ATÜT'ün yıldızının en parlak olduğu dönemde Ö. L. Barkan'ın daha sonra ise H. İncalcık'ın konu ile ilgili uyarılarda bulunduğunu görüyoruz. Barkan çalışmalarında batı Avrupa feodalizminin belli başlı özelliklerini ortaya koyarak bunları Osmanlı toplumunun özellikleriyle karşılaştırır. Barkan'a göre (1980,873) sosyal bilimcilerimiz arasında bir taraftan zamanını şaşırılmış bir "Osmanlı Feodalitesi" tezi, diğer taraftan da feodal düzenin tam bir inkarı olan ATÜT' tezi işlenmekte ve Marksçı genel gelişim şeması takip edilmektedir. Yeterli bilgiye sahip olmadan yapılmış ideolojik modellerle oynamaktan ve olayları doktrin uğruna dar kalıplar içine sıkıştırma çabasından vazgeçilmelidir. H. İncalcık ise kendisiyle yapılan bir konuşmada²⁴ Osmanlı toplum yapısının ATÜT'le anlaşılıp anlaşılmayacağına ilişkin soruya verdiği cevabında Barkan'ın uyarılarına benzer uyanlarda bulunur. İncalcık'a göre tarih modellerin, duyguların değil, aklın ışığında belgelerin bize gösterdiği dünyadır. Zaman zaman ATÜT gibi modellerin öne geçtiği tarih yorumları olmuştur. Modelin doğruluğunu ispat için tarihi hakikatleri çarpıtmak, modele uydurmak gerçek tarihçilikle bağdaşmaz. Bu hipotez ve modellere karşıtlık değildir. Kavram ve model hadiselerin kavranmasında ancak bir çerçeve olabilir. Bu uyanlara rağmen 1960 ve 1970'li yıllarda ATÜT'ün cazibesinden pek bir şey kaybetmediğini görürüz. Berktaş'a göre (1993:7), İslamoğlu ve Keyder'in birlikte yazdıkları "Agenda for Ottoman History/Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı?" adlı makale 1977'de ABD (review,1) ve Türkiye'de (Toplum ve Bilim,1) eş zamanlı yayınlanmasının hemen ardından çeşitli dillere çevrilerek üne kavuştu. Ancak kendinden sonraki yönelimler açısından ne normatif ne de prediktif anlamda gündemde belirleyici bir rol oynayabildi. 1970'li yılların sonlarına gelindiğinde ise hem oryantalist özcülüğün Marks'taki izdüşümü olarak hem de aşırı indirgemeciliği ve somut durumları analizlerden geçirmesine yatkın ve yardımcı bir araç olmayışı nedeniyle ATÜT'ün yaygın bir terk edilmişliğe uğradığını görüyoruz. Örneğin İslamoğlu 1991'de yayınlanan "Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü" adlı eserinde ATÜT'ü terk etmiştir. Ona göre (1991, 18-24) imparatorluğun klasik çağında kırsal ekonomide ciddi bir dinamizm söz konusudur. "Doğu Despotizmi" vb. gibi kavramlaştırmalarla ve salt

zora dayalı baskıcı otoriter faktörlerle Osmanlı ilişkiler sistematüğını açıklayabilmek mümkün değildir. Bu çalışmada ATÜT ve Doğu Despotizmi sıkı bir sorgulamadan geçirilmektedir.

Batılı bilim adamlarının yaptıkları çalışmalar Barkan ve İncalcık'ın uyarılarının yerinde olduğunu göstermiştir. İslamoğlu ve Yavuz'a göre Perry Anderson ("lineages of the Absolutist State", 1974) ATÜT'ün teorik açıdan geçersizliğini ortaya koydular. Ancak asıl problem ATÜT'ün ideolojik açıdan geçerliliğinin sorgulanmasıdır. Bu hususta iki kaynak vardır. Biri Perry Anderson'un yukarıda sözü geçen kitabı, diğeri ise, Shloma Avineri'nin " Modernisation and Arab Society" adlı çalışmasıdır. Anderson, ATÜT'ün empiirik yönü kadar ideolojik yönünü de sorgular ve İslamoğlu'nun (1991) çalışmasında üstünü çizdiği konulara açıklık getirir. Ancak son kertede bir söylem olarak ATÜT'ün geçerliliği de (Avineri) geçersizliği de (Anderson) Avrupa'nın dinamik gelişme süreci karşısında Doğu'nun durağanlığını vurgulayarak oryantalizmi, yani Batı'ran farklılığını ve üstünlüğünü²⁵ temellendirmede kullanılmıştır. B. S. Turner'a göre (1991a,36,729), ATÜT tezinin son tartışmalarla Marksist kategoriler listesinden çıkarılması önerilmiştir. Sebep ATÜT'ün Marks'm gazetecilik ve bilim öncesi dönemine ait olduğu ve yukarıda belirtildiği gibi teorik olarak tutarsız ve ideolojik olarak kusurlu görülmesidir.

Değişen Bilim Anlayışı Çerçevesinde Atüt Çözümlemesinin Yorumu ve Sonuç

Osmanlı toplum yapısı konusunda başlayan tartışma henüz sonuçlanmamıştır. Osmanlı toplum yapısı tartışmalarında toplumsal yapının ne olmadığı (bu makalede sadece ATÜT olmadığı) belirlenmiş fakat ne olduğuna ilişkin henüz tatminkar bir sonuca ulaşamamıştır. Bunun iki sebebi vardır, ilki Osmanlı hakkında yeterli bilgi birikimine sahip olunmaması ikincisi ise araştırmalarda kullanılan yöntemin bir başka düşünsel ve kültürel havzanın özel tarihi şartlarında oluşmuş toplumsal yapıyı açıklamak üzere geliştirilmiş olmasıdır.

Osmanlı toplumsal yapısını, Marksist teoriden hareketle Doğu Despotizmi ve ATÜT kavramlarıyla inceleyen sosyal bilimciler, toplumun derinlerine nüfuz etmeyi sağlayabilecek bir okuma/anlama içerisine girmeyip, daha çok kaynağı batılı olan kurumsal-metinsel çözümlemelerle yetinmişlerdir.

Bu dönemde Divitçioğlu'nun ATÜT kavramının yanı sıra sosyal bilimcilerimiz Osmanlı konusunda tartışmalara yol açan ve kavram şemasında belirttiğimiz bir çok yeni terim ortaya attılar. Bu yaklaşımlar başka bir makalenin konusunu oluşturabilirler. Bu tezlerin ortak paydası, Osmanlı'yı sosyolojik anlamda bir "toplum yapısı" kavramsalı içinde ele almak ve bu yapının ancak batı toplum yapısını ve tarihsel gelişimini açıklamak üzere geliştirilen teorileri Osmanlı'ya uygulamaktır.

Osmanlı toplumsal yapısı ile ilgili çözümlemelerde başlangıçtaki yani "benzerlikler mi farklılıklar mı?" sorusuna dönecek olursak, her toplumsal yapıyı diğerlerinden ayıran özel görünüşleri ve ikincil özellikleri ayıklayıp bir takım genel tiplere varmanın bazı mahsurları vardır. öncelikle düşünceyi belli kalıplar içine hapsedmesi ve realiteyi hep o kalıplar içinde algılamamız bizi hatalı bir takım sonuçlara itebilir. Burada hiçbir zaman genel tiplere varmayalım demek istemiyoruz ama belirlemek istediğimiz istisnaların kaideleri bozmayacağı değil bozabileceğidir. Bu sebeple geri plana alman bu özel görünüşleri ve ikinci 1 özellikleri bir istisna olarak zihnimize kaydedip, toplumların yapıları için ileri sürdüğümüz teorilerin her zamana yanlışlanabilir yanlarının bulunabileceğini hesaba katmaktır.

K. Popper'a göre, biz yanlışlama yöntemiyle daha az genel bir teoriden daha genel teorilere ilerleyerek bilginin içeriğini genişletiriz. Böylelikle gittikçe daha fazla olgu keşfedilerek kurulan yeni teorilerle açıklanır. R K. Feyerabend insan bilgisinin genişlemesinde eski ve yeni teorinin önemini ele alır. (Feyerabend 1991:188); Bugün Feyerabend'in "teoride boşluk ilkesi" yani hiçbir teorinin külli olmadığı görüşü yaygın bir kabul görmektedir. Yeni hipotezlerin kabul edilmiş kuramlarla uyuşmasını şart koşan tutarlılık koşulu, daha iyi kuramı değil de, eski kuramı koruduğundan akla uygun değildir. Sıkı sıkıya pekiştirilmiş hipotezlerle çelişen kuramlar, bize başka türlü elde edilemeyecek apaçık ipuçları verir. Kuramların çoğaltılması bilime yararlıdır. Çünkü tek kuramın egemenliği eleştiri gücünü zedeler (Feyerabend 1991:41).

Toerik çokluk ilkesini savunan Feyerabend tek ve kesin olarak geçerli bir bilimsel yöntemin olmayışı ve herhangi bir alanda birden fazla teoriye yer verilmesi gerektiği hususunda ısrarlı olmuştur. Sosyal bilimler tarihimizde de özellikle altmışlı yıllarda Osmanlı toplum yapısı ile ilgili çözümlemelerde tek teorinin egemenliğinden söz edebiliriz. Marksist teorinin açıklamaları, gayet cesur genelleştirmelere malzeme olarak kullanılmıştır. Burada belirtmek istediğimiz, girişilen bu gayretlerin tamamen boş git-

tiğini faydasızlığını ortaya koymak değildir. Aksine Marksist yaklaşımda olanlar önemli bir görevi yerine getirmişlerdir. Çünkü, "...1960-1980 dönemi ürünlerinin -kitap, makale, gazete yazıları vb. yöntemleri, tahlilleri ve ileriye dönük tahminleri ile tutarlı olsun veya olmasın irfan hayatımızda, sosyal ve insani bilimler alanlarında ayağı yere basmış bir ilgi ile yakın tarihimize bakmayı, ondan hakikatler dermeyi cazip hale getirdiler ve tabanda bir ses bıraktılar" (Sayar 1986:2).

Fakat teorinin önemli bir bölümü özellikle tarihçilerin ortaya koydukları örneklerle yanlıştandı.

G. Sayar, 1960'lı yıllarda özellikle sol literatürde, giderek artan yayınların önemli bir atılım olduğunu; fakat Osmanlı'ya yönelik bu yayınların önemli bir kısmının hem akademik kuluçka dönemini yaşamadığını, hem de tek yanlılığın tutsağı olup sert bir determinizme bağlandıklarını belirtir. Sayar'a göre (1986:2), soldaki bu ses 1980'lerle başlayan ikinci dalga araştırmalarla boğulmaya yüz tutmuştur. Tarihçilerin özele yönelik çalışmaları ve arşivlere inmeleri sonucu ortaya çıkan bulgular, spekülatif eserlerin dayandığı metodolojik temeli ve bu metodolojiden hareketle tahlilleri yerinden oynattı. Özellikle 1980'lerin ikinci yarısında tutarlı bir bilim felsefesi meyvelerini vermeye başladı.

"Fikri spekülasyona açık kalem tecrübesinin kati bir mutlaklıkla (absolutely absolute) doğru olmayacağı, yanlışılanabilirliğin söz konusu olması, hatta en revaçta olan çalışmaların bile nisbi mutlaklıkla (relatively absolute) ele alınması düşüncesi ağır basıyor, dahası yanlışılanamayan bu tür çalışmaların bilimsel dogmatizme dönüştüğü fikri artık sosyal bilimciyi etki ve itaati altına alıyordu" (Sayar 1986,3).

A. G. Sayar, M. Tuncay'ın, Popper çevirisinden, S. Divitçioğlu'nun samimi ve sıcak yanlışılanabilirlik vurgusundan ve H. Berktaş'ın yanlışılanabilirlik anlayışını ihmal etmemesinden tazimle söz eder. Bu tanışma eski zincirleri koparmıştır.

Osmanlı toplum yapısının "kendine özgü" olduğunu benimseyen görüşün giderek güçlenmesinde değişen bilim anlayışı önemli bir katalizör olmuştur, denilebilir. Pozitivist paradigmaya alternatif olarak gelişmeye başlayan bütüncü bilim anlayışında bilim, genelleyicidir; ancak genel teoriye uymayan olgu veya olguları göz ardı etmez.

Bu açıklananlar çerçevesinde düşüncecek olursak, Osmanlı toplum yapısının ATÜT'de farklılıkları ve özel görünüşleri ile ilgili olarak farklı bakış açısına sahip sosyal bilimcilerin ortaya koyduğu veriler konuyla ilgili bilgilerimizin genişlemesine ve Osmanlı'nın Marksçı tarihsel materyalizmin

sunduğu evrim yasalarının dışında bir yürüyüşü gerçekleştirdiğini bize göstermektedir. Ayrıca yeni bilim anlayışına göre bilimin genelleyici olma özelliği, belli bir toplumun belli bir zaman dilimi içindeki özgün niteliklerini kavramamıza engel olmamaktadır. Çünkü genelleyici olmak tanım gereği, her zaman her yerde geçerli olmalıdır. Her zaman her yerde geçerli olan ise belli bir zamanda belli bir toplumda olup bitenlerin, o topluma ve

Ozaman dilimine ilişkin özgün niteliklerini vermez. Genelleyiciliğin ge rektirdiği şartlarda en önemlisi de özelin gözden kaçırılmaması ve teori nin sınanması aşamasında yanlışlama süreciyle bilinen alanın genişletil mesi olmalıdır.

Açıklamalar

- 1 Osmanlı toplum yapısı tartışmaları çerçevesinde, toplum yapının unsurlarından biri olarak gruplar bağlamında Osmanlı tabakalaşma sistemini ifade eden kullanılan kast, zümre, sınıf, tabaka gibi terimlerin farklı kullanım manaları, terimin Osmanlı toplumsal yapısını çözümlemedeki yaygınlığı ve uygunluğu, toplum yapıda yer alan tabakaların tasnifi için oluşturulmuş kavram şemaları ve açıklaması için bkz. (Başak Avcılar. 1999:55-59)
- 2 Bkz. (Anderson 1974:462-549)
- 3 Bkz. (Cin 1978:111-114)
- 4 Bkz. (Berktay 1983a: 2470)
- 5 Bkz. (Berktay 1989: 291)
- 6 Bkz. (Berktay 1989: 292)
- 7 Bkz. (Üşür 1992: 469)
- 8 Bkz. (Barkan 1980: 787) (Tabakoğlu 1993:183)
- 9 Doğu Despotizmi Osmanlı toplum yapısı analizlerinde çatışmacı teoriyi benimseyenler tarafından kullanılan bir kavramdır. Kavramı ilk ortaya atan Montesquieu'dur. Marks'ın Doğu despotizmi ile ilgili düşüncelerinde Montesquieu ve Hegel'in katkısı için bkz. (Turner 1991a:III).
- 10 E. Kongar Osmanlı toplum yapısını açıklarken Marksist terminolojiden hareketle "ara sınıf terimini kullanır. Marksist terminolojide yer alan "orta sınıf" yerine "ara sınıf" terimini" kullanma sebebi olarak, Batıda bu sınıfın maddi gücü eline geçirerek toplumsal yapıyı dönüştürdüğünü, Osmanlı'da ise maddi gücü ele geçiremediklerini ve mad-

- di gücü kısmen ele geçirdiklerinde de yapıyı dönüştüremediklerini belirtir (Kongar 1999:64).
- 11 Tartışmalarla ilgili ileriki sayfalarda bilgi verilecektir.
 - 12 Bkz. Yön Gazetesi (Boran 1962a), (Boran 1962b), (Boran 1968), (Tanyol 1965)
 - 13 "Sencer Divitçioğlu" Büyük Larousse, VH,(1993),3238.
 - 14 Yukarıda adı geçen bu eserin yanı sıra ayrıca "Asya Üretim Tarzı ve Az Gelişmiş Ülkeler" (1965: 10-30) adlı eserinde verilen sayfalar arasında Marks'ın ATÜT ile ilgili görüşlerini bir model olarak toplamış ve ikinci bir modelle ATÜT tipolojisinin Az Gelişmiş ülkeler çözümlemesinde katkılarını çıkarmak amacını gütmüştür. Az Gelişmiş ülke halkları, onların derebeylik sistemi üzerine kurulmaları, toplumda bireyler arasında menfaat birliklerinin iktisadi grup veya sınıfların doğuşuna sebep olması konusunda bkz. (Divitçioğlu 1964: 1-6). Genel teori kurma çabaları için bkz. (Divitçioğlu 1981:133).
 - 15 "Selahattin Hilav", Büyük Larousse, X (1993), s.5272
 - 16 H. İslamoğlu ve Ç. Keyder'in "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneriye Yanıt" makalesine karşılık yöneltilen eleştiriler için bkz. (Ateş 1978: 92-102) Toktamış Ateş bu makalesinde s. 96'da Asya Tipi Üretim Tarzı teorisinin tam olarak oluşturulamamasına ve Osmanlı'nın bu çerçeve içinde yerini alamamasına rağmen Osmanlı toprak düzeninin feodalite olmadığı konusunda H. İslamoğlu ve Ç. Keyderle hemfikir olduğunu ancak diğer konularda onlardan ayrıldığını belirtir.
 - 17 Feodalite ve derebeyi kavramlarının birbirine karıştırıldığı, feodal toplumun özellikleri ve bunun Osmanlı ile taban tabana zıtlığı konusunda K. Tahir'in fikirleri için bkz. (Bozdağ 1980:135). Osmanlı reayası, padişah, soyluluk, zenginlik ve ticaretin Osmanlı'daki şekillenışı konusundaki fikirler için bkz. (Bozdağ 1980: 58-64), ayrıca bkz.(Sezer,1992, 12, 14-20).
 - 18 K. Tahir'in Osmanlı ile ilgili görüşleri için ayrıca bkz. (Tahir 1992)
 - 19 K. Tahir'in Osmanlı ile ilgili görüşlerinde nereye yerleştirileceğine ilişkin farklı kişilerce farklı mütalaalarda bulunulmasının bir nedeni de şudur " Kemal Tahir tarihsizleştirmeye karşı Tarih'i savunduğu için resmi tarihçileri; tarihlileştirmeye karşı Tarih'i savunduğu için de gayrı resmi tarihçileri ürküttü . Resmi tarihçileri ürküttüğü için biraz fazla Osmanlı, gayrı resmi tarihçileri ürküttüğü için de biraz fazla antimarksist olmakla suçlandı" (Yavuz 1996)

- 20 Türk iktisat tarihi yazınının, Osmanlı üretim tarzı tartışmalarına 1960'lı yıllarda bir hatayla başladığı, bunun da tarz yerine biçim kavramını kullanmak olduğu, biçim kavramının değişmeyi içermediği konusunda ve sonuçları için bkz. (Kılıçbay 1985:360).
- 21 "Hikmet Kıvılcımlı" *Büyük Larousse* XIII, (1993),6736
- 22 Bkz. (Kıvılcımlı1974, 99-154 ve 241-312).
- 23 Ayrıca S. Divitçioğlu'nun ATÜT modeli eleştirisi için bkz. (Avcioğlu 1966a:li). (Avcioğlu 1966b:12), S. Divitçioğlu'nun cevabı için bkz. (Divitçioğlu 1966: 11-12). Osmanlı'yı ATÜT'le açıklamanın yanlışlığı ve bu çabaların fikir egzersizleri olmaktan öteye gidemeyeceği hususundaki açıklamalar için bkz. (Belli 1968:69) Ayrıca Türkiye'de ATÜT bakış açılı toplumsal yapı analizlerinin Kemal Tahr'in Devlet Ana perspektifinde bir analizi için bkz. (Oskay: 1990: 20-25).
- 24 Bkz. (İnalçık 1996,9)
- 25 ATÜT'ün Batı'nın Doğu üzerindeki üstünlüğünü vurgulayan bir ideolojiye hizmet ettiği hususunda 1960Tı yıllardaki bir açıklama için bkz. (Sencer 1969a:7). C. Meriç'te "Bu Ülke" adlı eserinde konuya vurgu yapar. "Marks'la Weber sosyolojinin iki düşman kardeşidir. Ama doğu söz konusu oldu mu, rakipler anlaşmazlıklarını unuturlar, coğrafi kaderciliği bilimsel bir hakikat gibi sergilerler. Marks, Doğu'nun sömürülmesinden vicdan azabı duymasınlar diye bir de kurt masalı uydurur ATÜT1 (Meriç 1985,158).

Kaynaklar

- AKŞİN, Sina (1990), "Osmanlı Toplumunu Gerçek Anlamda Bir statü Toplumudur", *Toplum ve Bilim*" II, yaz: 42-45
- ANDERSON, Perry (1974), *lineages of the Absolutist State*, London: New Left Books,
- ATEŞ, Toktamış (1978), Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneriye Yanıt", *Toplum ve Bilim*", 4: 93-102
- AVCIOĞLU, Doğan (1966a), "Sencer Divitçioğlu'nun Kitabı Üzerine" *Yön, 5.yıl.* 169,24 Haz: 11
- AVCIOĞLU, Doğan (1966b), "Avcioğlu'nun Notu", *Yön, 5.yıl.*171,8 Temmuz: 12
- BARKAN, Ömer Lütfi (1980) *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul, Gözlem Yayınları
- BAŞAK, Avcılar Suna (1999), "Osmanlı Tabakalaşma Sistemine ilişkin Bir Değerlendirme", *Osmanlı Toplum* 4. Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yay. s. 55-68

- BELLİ, Mihri, (1968), "Asya Üretim Tarzı Üzerine Birkaç Not", *Aydınlık*, 1-7: 279-286
- BERKTAY, Halil (1983a), "Tarih Çalışmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, IX, İstanbul, İletişim Yayınları, 2456-2474
- BERKTAY, Halil (1983b), "Tarih Çalışmaları Kaynakçası", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, IX, İstanbul, İletişim Yayınları, 2475-2478
- BERKTAY, Halil (1989), *Kabileden Feodalizme*, İstanbul, Kaynak Yayınları
- BERKTAY, Halil (1993) " Onaltı Yıl Sonra Osmanlı Tarihinin Gündemine Yeniden Bakış", *Osmanlıdan Cumhuriyete Problemler Araştırmalar Tartışmalar*, Ankara, Tarih Vakfı Yayınları
- BORAN, Behice (1962a) "Metod Açısından Feodal ve Mülkiyet I. Marksist Metod Nedir?" *Yön* 1. Yıl,50,28 Kasım:13
- BORAN, Behice (1962b), "Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet II. Osmanlılarda Mülkiyet Meslelesi" *Yön*, 1. Yıl,51, 5 Aralık:13
- BORAN, Behice (1968), *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, İstanbul, Gün Yayınları
- BOZDAĞ, İsmet (1980), *Kemal Tahî'in Sohbetleri*, Ankara, Bilgi Yayınevi
- CİN, Halil (1978), *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer (1964) "İktisadi Mesele, Sistemler ve Sınıflar", *Eylem Dergisi*,1,2: 1-6
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer (1965), *Asya Üretim Tarzı ve Azgelişmiş Ülkeler*, İstanbul, Elif Yayınları
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer (1966), "D. Avcıoğlu'nun Yazısı Üzerine", *Yön*, 5,171,8 Temmuz,11-12
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer (1981), *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, Kırklareli, Sermet Matbaası
- ERGUN, Doğan(1984), *Sosyoloji El Kitabı*, İstanbul, Gerçek Yayınları
- FEYERABEND, Paul K.(1991), *Yöneteme Hayır*,(çev. Ahmet İnam), İstanbul, Ara Yayınları
- HİLAV, Selahattin (1965), "Asya Tipi Üretim Biçimi Üzerine Açıklamalar", *Azgelişmiş Ülkeler ve Sosyalizm* (Der. Fethi Naci),
- HİLAV, Selahattin (1966), *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*, İstanbul, Sol Yayınları
- İNALCIK, Halil (1996), "İmparatorluğun Kilidi: Fetih", *Zaman Gazetesi*, 26 Mayıs 1996 Pazar

- İNALCIK, Halil (1993), *Osmanlı imparatorluğu*, İstanbul, Eren yayıncılık
- İSLAMOĞLU, Huricihan İnan (1991) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İstanbul, İletişim Yayınları
- İSLAMOĞLU, Huricihan İnan- Çağlar Keyder (1977) "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri", *Toplum ve Bilim-1* 49-80
- KAZANCIGİL, Ali (1986) "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm" *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Der. E. Kalaycıoğlu, A. Y. Sarıbay, İstanbul, Beta Yayınları
- KILIÇBAY, Mehmet Ali (1985), *Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı*, Ankara, Teori Yayınları
- KIRAY, Mübeccel (1982), "Toplum Yapısındaki temel Değişmelerin Tarihsel Perspektifi: Bugünkü ve Yarınki Türk Toplum Yapısı", *Toplumbilim Yazıları*", Ankara, GÜ İİBF Yayınları, 116-132
- KIŞLALI, Ahmet Taner (1987), *Siyaset Bilimi*, Ankara, AÜ BYYO Yayını
- KIVILCIMLI, Hikmet (1974), *Osmanlı Tarihinin Maddesi I*, İstanbul, Tarihsel Maddecilik Yayınları
- KONGAR, Emre (1999), *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- KONGAR, Emre (1981), *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul, Remzi Kitabevi
- KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi (1969), "Türkiye'nin Düzeni Üzerine", *Sosyoloji Dergisi* 21-22: 7-9 İstanbul, İÜ Ed. Fak. Yay. Fakülteler Matbaası Ayrıbasım
- KÜÇÜKÖMER, İdris (1977), "Asyatipi Üretim Biçimi, yeniden Üretim ve Sivil toplum", *Toplum ve Bilim,2;Yaz: 4-30*
- KÜÇÜKÖMER, İdris (1969), *Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul, Ant Yayınları
- MERİÇ Cemil (1985), *Bu Ülke*, İstanbul, İletişim Yayınları
- MİHRİ Belli (1968), "Asya Üretim Tarzı Üzerine Birkaç Not" *Aydınlık*, 1-7, 279-286
- ORTAYLI, İlber (1978a), *Türkiye İdari Tarihi*, Ankara, TODAİ
- ORTAYLI, İlber (1978b), "Osmanlı Toprak Düzeninin Kaynakları", *Toplum ve Bilim*, 4: 72-77
- OSKAY, Ünsal (1990) "Kemal Tahir ve Diğer ATÜT Bakış Açılı Yazarların Geriye Yösemeci Olmayışları Üzerine", *Türkiye Günlüğü*, 11, Yaz. 20-25

- OYA, Sencer(1969a), *Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi*, İstanbul, Habora Kitabevi
- OYA, Sencer(1969b), *Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu ve Yapısı*, İstanbul, Habora Kitabevi
- POULANTZAS, Nicos (1992), *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*, (çev. Ş. Süer- L. F. Topçuoğlu), İstanbul, Belge Yayınları
- SAYAR, Ahmet Güner (1986), *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, İstanbul, Der Yayınları
- SENCER, Muzaffer (1969), *Osmanlı Toplum Yapısı*, Ankara, May Yayınları
- SERTEL, Yıldız (1977) "Asya Tipi Üretim Tarzı Kavramı ve Osmanlı Tarihi İle İlgili Yorumlar" *Özgür İnsan*, 45, Temmuz: 63-76
- SEZER, Baykan(1979), *Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygarlıkları*, İstanbul, İÜ Ed. Fak. Yay.
- SEZER, Baykan(1992), "Kemal Tahir, Türk Sosyolojisi ve Doğu Batı Çatışması, *Dergah Dergisi*, II. 25: 12-14
- TABAKOĞLU, Ahmet (1993) "Osmanlı İktisat Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul, Ağaç Yayıncılık, 7-195
- TAHİR, Kemal (1992), *Notlar, Osmanlılık, Bizans*, C. Yazoğlu ve B. Sezer (Der.), İstanbul, Bağlam Yayınları
- TANYOL, Cahit (1965), "Tehlike Çanı II, *Yön*, 4.Yıl, 122,30 Temmuz:7
- TİMUR, Taner (1989), *Osmanlı Çalışmaları*, Ankara, V Yayınları
- TOPRAK, Zafer (1986), "Türkiye'de Çağdaş Tarihçilik (1908-1970)" *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Sevim Ataoğuz (Der.), Ankara, Türk Sosyal Bilimler Deneği Yayınları, 439-446
- TURNER, Bryan S. (1984), *Marx ve Oryantalizm Sorunu*, (Çev. H. Çağatay Keskinok), Ankara
- TURNER, Bryan S. (1991a) *Max Weber ve İslam*, (Çev. Yasin Aktay), Ankara, Vadi Yayınları
- TURNER, Bryan S. (1991b) *Oryantalizm, Kapitalizm ve İslam*, (Çev. Ahmet Demirhan), İstanbul, İnsan Yayınları
- ÜŞÜR, İşaya (1992), "Osmanlı Toplum Yapısı", *GÜ İİBF Dergisi*, VIII, 2:467-474
- WERNER, Ernest (1988), *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, (çev. Yılmaz Özer), İstanbul, Alan Yayınları
- YAVUZ, Hilmi (1996), "Kemal Tahir: Bir Aykırı Birey", *Zaman Gazetesi*, 2 Temmuz 1996

A Farewell to Asiatic Mode of Production

Assis. Prof. Dr. Suna BAŞAK AVCILAR

Gazi University

Faculty of Economics and Administrative Sciences

Abstract: The dispute on the nature of Ottoman social formation, which began thirty, even forty, years ago, has not reached a conclusion yet. In this debate, what has been done is that the Ottoman social formation has been described in terms of what it is not, despite with no much agreeable conclusions. This study argues that the Ottoman social formation can not be identified with the Asiatic mode of production. It criticizes the theoretical, empirical and ideological basis of the Asiatic mode of production. This is a farewell to those who have academically, intellectually as well as ideologically tried to explain the Ottomans in the context of the Asiatic mode of production.

Key Words: Social Formation, Asiatic Mode of Production, Feudalism, Oriental Despotism

Прощание с Азиатской Моделью Производства

Доц. д-р Суна БАШАК АВДЖИЛАР

Университет Гази

Факультет экономики и управления

Резюме: Споры о социальной структуре Османской империи, начавшиеся приблизительно тридцать, даже сорок лет назад, до сих пор не пришли к какому-либо результату. В дискуссиях по социальной структуре Османской империи было выявлено то, чем она не является (в данной статье не является азиатской моделью производства), а по вопросу, чем она собственно является, не было достигнуто существенного результата. В этой статье приводится критический анализ азиатской модели производства с теоретической, эмпирической и идеологической точки зрения. Данная статья является своего рода ответом тем, кто пытался определить в академическом, а также интеллектуальном и идеологическом контекстах социальную структуру Османской империи с точки зрения азиатской модели производства.

Ключевые слова: Социальная структура, азиатская модель производства, феодализм, восточный деспотизм.
